

אורи בצלאל פישר
ר"מ בישיבת כרם ביבנה ומחבר הספר "גר המתגיר".

טבילה גיורות

מבוא

בתלמוד הבבלי, במסכת יבמות¹, הובאה מחלוקת תנאים בנוגע לטהילה הגיור. שמן התנאים שסוברים שטבילה הינה שחתקלה להלכה היא הדעה ש כדי להתגיר צריך גם מילה וגם טבילה.

הדברים מבוארים גם בתלמוד הבבלי, במסכת כריתות²: "רבי אומר: ככם -ocabotיכם, מה אבותיכם לא נכנסו לברית אלא במילה וטבילה והרצאת דם, אף הם לא יכנסו לברית אלא במילה וטבילה והרצאת דמים [הכוונה להבאת קרבן]".

וכך נפסק להלכה על ידי רבינו משה בן מימון זצ"ל, בספריו יד החזקה³:

בשלשה דברים נכנסו ישראל לברית במילה וטבילה וקרבן: מילה הייתה במצרים שנאמר וכל ערל לא יאכל בו, מל אותן משה רבינו שכלום ביטלו ברית מילה במצרים חוץ משפט לו ועל זה נאמר ובריתך ינצחו: וטבילה הייתה בדבר קודם מתן תורה שנאמר וקדשתם היום ומחר וכבשו שמולתם, וקרבן שנאמר ושלח את נעריך בני ישראל ויעלו עלות ע"י כל ישראל הקריבום: וכן לדורות כשיריצה העכו"ם להכנס לברית ולהסתופף תחת כנפי השכינה ויקבל עליו על תורה צריך מילה וטבילה והרצאת קרבן, ואם נקבה היא טבילה וקרבן שנאמר ככם כגר, מה אתם במילה וטבילה והרצאת קרבן אף הגר לדורות במילה וטבילה והרצאת קרבן.

עוד התבואר בתלמוד הבבלי, במסכת יבמות⁴, שיש צורך בבית דין לעניין טהילה הגיור:

אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן גר צריך ג' משפט כתיב בה... ת"ר
ושפטתם צדק⁵ בין איש ובין אחיו ובין גרו מכאן א"ר יהודה גר שנתגיר

בב"ד hari זה גור בינו לבין עצמו עצמו איננו גור מעשה באחד שבא לפני רבי יהודה ואמר לו נתגירתי בגין עצמי אל רבי יהודה יש לך עדים אמר ליה לאו יש לך בנים אל הן אל נאמן אתה לפסול את עצמן ואי אתה נאמן לפסול את בנייך.

אללא, נחלקו הראשונים לאיזה חלקים מן הגיור הצורך בבית דין מעכב את הגיור. שמן הראשונים שסבירו שהצורך בבית דין בשעת קבלת מצוות הוא מעכב את הגיור. דהיינו, אם היה בית דין בשעת המילה והטבילה ולא היו בשעת קבלת מצוות הגיור לא חל. וכן להיפך, אם היה בית דין בשעת קבלת מצוות אבל לא היה בשעת המילה ובשעת הטבילה, הגיור חל. אנחנו נבחנו את דברי הראשונים האלו ונראה את הדעות השונות. בעיקר ברצוננו לדון בנוגע לדין טבילה בפני בית דין. שאלה זו מתעצמת במקרה שמדובר על נכירה שמתגירת. יש כאן בעיה של צניעות, ויש לנו לשאול האם המתגירת חייבת לטבול בפני בית דין? יש הרוצים לטעון שמותר לנכירה שמתגירת לטבול בפני אשה, ואשה זו תאמר לבית דין שטבלה כראוי. במאמר הבא אדון האם אכן, יש מקום לדעת זו. חוץ מן הדין לגבי הצורך בבית דין בשעת הגיור, נעהן בשאלת נוספת והיא, שאלת הצורך בעדות על מעשי הגיור. ככלומר, אפילו אם נאמר שאין צורך בבית דין, בכל זאת, אולי יש צורך בעדות שאכן, הנכרי עבר את תהליכי הגיור. דהיינו, שהוא מל וטבל.

המאמר יתחלק למספר פרקים:

פרק ראשון: עיון לצורך בבית דין בשעת הטבילה.

פרק שני: טבילת גיורת.

פרק שלישי: הצורך בעדות על מעשי הגיור.

פרק רביעי: עיון בדברי האחرونים בנוגע לדין טבילת גיורת.

פרק ראשון: עיון בצורך בבית דין בשעת הטבילה

במאמר לעיל "גר שמצהיר שהוא יהודי" הארכתי לדון בצורך בטבילה בפני בית דין. מסקנת הדברים היא, שיש מחלוקת ראשונים בשאלת זו. דעת התוס' ועוד ראשונים רבים, לכתחילה צריך לטבול בפני בית דין. אבל, בדייעבד כשלא טbel בפני בית דין, הגיור חל. אך, קבלת מצוות מחוייבת להיות בפני בית דין. גיור בלי קבלת מצוות בפני בית דין, לא חל. בגיןוד לדעת אחרת שמובאת בתוס' שסבירת שאכן יש צורך בבית דין בעת הטבילה. רק דעת זו סבירת שידיעה ברורה שטבלה הגיורות, או הגר נחשבת בטבילה בפני בית דין. דעת הר"ף, אינה ברורה למגמי. בגיןוד לכך הר"ף סובב שצער טבילה בפני בית דין [ולפחות ידיעה ברורה שטבלה]. כל עוד שלא הייתה טבילה בפני בית דין, אסור לגיור לבוא בקהל ישראל. רק אם היא התקתנה עם יהודי ונולד לצד, מותר ליד לבוא בקהל ישראל. נראה הרמב"ם סובב שגיאור בלי טבילה בפני בית דין, אינו גיור. יש הכרח שהטבילה תהיה בפני בית דין הוא אינו סובב דעת הר"ף, שבדייעבד הטבילה מעילה ולכן כלפי הזרע הטבילה העולה. הוא סובב שטבילה שאינה בפני בית דין אינה טבילה, והגיור לא חל.

בנוגע לדעת ר' יוסף קארו זצ"ל, ב"שולחן ערוך", אין הכרעה ברורה. הוא הביא כדעה ראשונה בסתם את דעת התוס' וסיעתו, שבדייעבד הגיור חל בלי טבילה בפני בית דין. אך, לאחר מכן הביא את דעת הר"ף והרמב"ם. הרבה עובדיה יוסף זצ"ל הבין בדעתו שהוא פועל כדעת הר"ף והרמב"ם.

בין קר ובין כר, מתבאר לנו שיש מחלוקת ראשונים גדולה בנושא זה. ואפילו לפיו הראשונים שאומרים שמעילה טבילה שלא בפני בית דין, דבריהם נאמרו דווקא למקורה של דייעבד. אך, לכל הדעות לכתחילה הטבילה צריכה להיות בפני בית דין.

פרק שני: טבילה גיורת

מובא בתלמוד הבבלי, במסכת יבמות⁶:

נתרפא, מטבילין אותו מיד; ושני ת"ח עומדים על גביו, ומודיעין אותו מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות; טבל וعلا - הרי הוא כישראל לכל דבריו. אשה, נשים מושיבות אותה במים עד צוארה, ושני ת"ח עומדים לה מבחוץ, ומודיעין אותה מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות.

מדברי הגמara יש מקום ללימוד שאין צורך שהדיינים יהיו בעת טבילה המתגירת. נאמר שני תלמידי חכמים עומדים מבחוץ ומודיעים לה את המצאות.

ונצין גם למסכת גרים⁷ שם נאמר:

האיש מטביל את האיש, והאשה מטבלת את האשה אבל לא את האיש.

לכאורה, יש ללימוד מן המבוואר במסכת גרים שהדיינים אינם נמצאים בבית הטבילה כשהמתגירת טובלת. המתגירת טובלת דוקא בפני אשה ולא בפני איש. אולם, צריך עיון, מה הסיבה שהבריתא אומרת "והאשה מטבלת את האשה אבל לא את האיש". לא כתוב בתחילת הבריתא: "האיש מטביל את האיש אבל לא את האשה".

כשנעים בדברי הרמב"ם ור' יוסף קארו נראה שהם הבינו שאכן, יש צורך שבית הדין ימצא בבית הטבילה בשעה שהמתגירת טובלת. דהיינו, הרמב"ם ור' יוסף קארו כתבו בצורה מפורשת שהאשה טובלת כשהדיינים נמצאים במקום, אלא היא יצאת מן המקוות רק לאחר שיצאו. אם כן, הדיינים אינם רואים את המתגירת כשהיא עירומה, אלא רק כשהיא נמצאת בתוך המים. והמים מכוסים אותה ובכך אינם רואים את גופה, ורק רואים את ראשה שנכנסו למים.

allo dbari rambam, basparo "haid ha'zaka"⁸:

ושלשה עומדים על גביו ומודיעין אותו מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות פעם שנייה והוא עומד במים, ואם הייתה אשה נשים מושיבות אותה במים עד צוארה והדינן מבחוץ ומודיעין אותה מקצת מצות קלות וחמורות, והיא ישבת במים ואח"כ טובלת בפניהם והן מחזירין פניהם ויוצאי כדי שלא יראו אותה כשתעלת מן המים.

ואלו דברי ר' יוסף קארו, בספרו "השולחן ערוך":⁹

עומדים על גביו ומודיעים אותו מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות פעם שנייה, והוא עומד במים. ואם הייתה אשה, נשים מושיבות אותה במים עד צוארה, והדינן מבחוץ, ומודיעין אותה מקצת מצות קלות וחמורות, והיא ישבת במים, ואח"כ טובלת בפניהם והם מחזירים פניהם ויוצאי, כדי שלא יראו אותה כשתעלת מהמים.

מצין שהרב חיים קנייבסקי שליט"¹⁰ רצה להסביר שלפי הראשונים שסוברים שرك קבלת מצות בפני בית דין מעכבות את הגיור, אבל הטבילה יכולה להיות שלא בפני בית דין [דהיינו, בדיעד] אז יש להסביר את דברי הבריתא כפשוטם. לגבי אשה שמתגירת, מקילים שהדיננים לא יהיו בעת הטבילה, והיא טובלת בפני נשים. אבל, הרמב"ם שסובר שהטבילה בפני בית דין מעכבות את הגיור היה מוכרכ להסביר שאין כוונת הגمرا במסכת יבמות, שהמתגירת אינה טובלת בפני בית דין. בוודאי היא חייבת לטבול בפני בית דין. ולפי דבריו, נסביר שכוונת הבריתא במסכת גרים לעניין לעמוד על גבה ולהכנסה במים ולראותה כשהיא יוצא.

אולם, עלי להעיר על דברי הרב חיים קנייבסקי שלפי הבנה זו נדרש לומר שאם ר' יוסף קארו נקט כדעת הרמב"ם שטבילה בפני בית דין מעכבות את הגיור, שהוא העתיק את דברי הרמב"ם לעניין שאשה שמתגירת צריכה לטבול בפני בית דין. והרי הדברים עומדים בניגוד למובואר לעיל, שר' יוסף קארו סובר שדווקא קבלת

מצאות בפני בית דין מעכבות את הגיור. הטבילה בפני בית דין אינה מעכבת את הגיור. כמובן, שיש לבדוק את דבריו ר' יוסף קארו במספר דרכיהם:

1. דרכו של ר' יוסף קארו, בספרו "השולחן ערוך" להעתיק לשונות.

ולכן, בסעיף ב' העתיק את לשונו של הרמב"ם, על אף שהדברים נוגדים את פסיקתו בסעיף ג', שלא פסק כדעת הרמב"ם. בכך מתיחסות סתיות רבות בדבריו ר' יוסף קארו, בספרו "השולחן

ערוך"¹¹.

2. יש להסיק שאכן, ר' יוסף הכריע כדעת הרמב"ם שהטבילה בפני בית דין מעכבת את הגיור. להלן הבאתו את דעת הרב עובדיה יוסף צצ"ל שדעת ר' יוסף קארו להכריע כרב אלף והרמב"ם שהטבילה בפני בית דין מעכבת את הגיור.

3. ר' יוסף קארו סובר שגם לפני הראשונים שנקטו שהטבילה בפני בית דין אינה מעכבת את הגיור, בכל זאת, הם סוברים שלכתהילה יש לעשות את כל תהליך הגיור בפני בית דין. וכך, גם אשה שמתגירות צריכה לטבול בפני בית דין.

נראה לי, שיש מקום לדקק בדברי מסכת גרים כפי שהערתי לעיל, ויש להסביר שאין כוונתו שהמתגירות אינה צריכה לטבול בפני בית דין. בוודאי הכוונה לעניין הבדיקה שטבלה כראוי. דהיינו, לעמוד על גביה. שהרי אם מדובר לעניין הצורך בעמידת בית דין בעת הגיור, מה מקום להבינה שאיש טובל בפני אשה? אלא, בוודאי כל הדיון במסכת גרים מצד איסור ראה. דהיינו, אסור לאיש לראות אשה ערומה, וכן אשה לראות איש ערום.

נוסף ונאמר, שלכאורה אין לנו לעיין בדברי מסכת גרים, כיון שההלכה מקבעת על פי התלמוד הירושלמי ולא מסכתות חיצונית. עם ישראל קיבל את התלמוד הירושלמי ולא את המסכתות החיצונית. אלא, כאן יש מקום לחלק ולומר שהتلמוד הירושלמי אינו חולק על המבואר במסכת גרים, אלא דווקא אפשר לבדוק את דבריו התלמוד

הרבלי על פי המבוואר במסכת גרים. כל זמן שאין סתירה, יש לנו לבאר את התלמוד הרבלי על פי חז"ל במקורות שונים. כמו הראשונים ואחרונים רבים נקטו בונגע לפסיקת הלכה על פי הירושלמי ועל פי הזוהר. כל עוד שהדברים אינם סותרים את התלמוד הרבלי ודווקא מפרשים את המבוואר בתלמוד הrabbi, עליינו לפסוק על פי המבוואר בדברי חז"ל במקורות השונים¹².

נציין שמדובר עוד במספר פוסקים ומפרשים מבואר שהם הבינו שגם במקרה שאשה מתגירתה הרי לכתהילה היא צריכה לטבול בפני בית דין. דהיינו, אפילו הפוסקים שסוברים שטבילה בפני בית דין אינה מעכבת את הגיור, בכל זאת, הם סוברים שגם מתגירתה לכתהילה היא צריכה לטבול בפני בית דין¹³.

פרק שלישי: הצורך בעדות על מעשי הגורת

1. בא ואמר שנטג'יר בפני בית דין:

mobia bat talmud habbeli, b'maschtet yibmhot¹⁴:

ת"ר: מי שבא ואמר גר אני, יכול לקבלנו. ת"ל: אחר, במוחזק לך. בא עדיינו עמו, מניין. ת"ל: וכי יגור אחר גר בארץם אין לי אלא בארץ, בח"ל מניין. תלמוד לומר. אחר, בכל מקום שאתה; אם כן, מה ת"ל בארץ. בארץ - צריך להביא ראייה, בח"ל - אין צריך להביא ראייה, דברי ר' יהודה; וחכמים אומרים: בין הארץ בין בחווצה לארץ - צריך להביא ראייה. בא הוא וудיו עמו, קרא למה לי. אמר רב שששת, דאמר: שמענו שנטג'יר בב"ד של פלוני, סד"א לא ליה מנויו, קמ"ל. בארץ - אין לי אלא בארץ, בח"ל מניין. ת"ל: אחר, בכל מקום שאתה. והוא אפיקתיה! חדא מאתך, חדא מעמר. וחכ"א: בין הארץ בין בח"ל - צריך להביא ראייה. ולא הא כתיב: בארץ! ההוא מבני ליה, דאפשר בארץ מקבלים גרים, סד"א משום טיבותא הארץ ישראל קמג'ירי, והשתא נמי דליך טיבותא, איך לא קט שכחחה ופהה ומעשר עני, קמ"ל. **א"ר חייא בר אבא אמר ר' יוחנן, הלכה: בין הארץ בין בח"ל - צריך להביא ראייה.**

כאן יש דיון בגדיר אחד שבא ואמר שהוא גר, אם צריך להביא ראייה או לא. למסקנה הסוגיא, צריך להביא ראייה בין כשהוא בארץ ישראל ובין כשהוא בחו"ל.

אך, יש להוסיף שהתוס' ¹⁵ הביא שרביבנו תם אמר שהדיון בגמרה הוא דווקא באחד שיעדים שהיה נכרי, שאם לא היה ידוע לנו שהוא נכרי, הוא נאמן בדבריו שהtag'ir, משום שיש לו הפה שאסר הפה שהתיר. דהיינו, שיכל לטען שהוא יהוד. התוס' מוכחים שאחד שבא ואמר שהוא יהוד, נאמן בדבריו. דברי התוס' נקטו עוד ראשונים רבים¹⁶.

2. עדות למעשי הגיור:

לאור האמור לעיל, לא מובן מה הועילו הראשונים בתירוץ שאין צורך בבית דין לטבילה, הרי עדין צריכים עדים על הטבילה? התוס', במסכת יבמות, כתוב במפורש שאין דרך אנשיים להיות אצל האשה כשתובלת לנדotta. אם כן, אין עדות.

אלא, נראה שכיון שאין צורך בבית דין, אם האשה באה ואמרה שהיא טבלה בינה ובין עצמה, היא נאמנת. כיוון שבמקרה שלא ידוע שהאשה הייתה נכריה, אם אומרת שתגירה כדת וצדין, היא נאמנת, משום שיש לה הפה שאסר הפה שהතיר. וכיוון שאין צורך בבית דין לטבילה, ואומרת שהיא טבלה, היא נאמנת. אבל, אם תאמר שקיבלה מצוות בינה ובין עצמה, לא מועיל, שאפילו שמאמנים לה שקיבלה מצוות, בכל זאת, הקבלת מצוות לא מעילה כיוון שהיא חוץ לבית דין. איןagem בטבילה חוץ לבית דין, רק צריכים את נאמנותה כדי שנדע שאכן, טבלה. אבל, יש פגם בקבלת מצוות חוץ לבית דין, לא מעילה נאמנותה שקיבלה מצוות. יש צורך שתתקבל מצוות בפני בית דין.

הבנה זו מבוארת על ידי הרב שבתי כהן צ"ל, בפירושו ה"ש"ר¹⁷. הוא דין על דברי ר' יוסף קארו, בספרו ה"שולחן ערוך", שכتب שאין צורך שהamilah והטבילה יהיו בפני ג', אלא מספיק שיהיו בפני שניים. וכORB הרב שבתי כהן שנים זה לאו דוקא, אלא אפילו בפני אחד מועיל, אלא נראה שר' יוסף קארו נקט שניים, למקורה שהינו מכירים אותו כנכרי, ולכן לא נאמן לומר נתגירתו בין לבין עצמי, וצריך עדות על גיורו¹⁸.

אכן, ראוי בדברי רבינו ירוחם צ"ל, בספרו "תולדות אדם וחווה"¹⁹, שסובר שצורך עדים על המילאה. כאמור, על קבלת המצוות צריך שלשה, על המילאה אין צורך בשלשה, אך יש צורך בעדים: "עווד פשוט דמילה צריכה עדים וגיר צריך שלשה".

אבל, עדין, נראה שגם צריכים את הסברא של האן סהדי. כאמור, כיוון שידועים שתובלת לנדotta, אז זה כמו עדים, שטבלה. ולכן, יועל גם במקרה שהיא ידוע שהיא הייתה נכריה. שחרי באותו הסעיף מובא בשולחן ערוך שגם אם טבלה לנדotta, היא גיורת, ובכה"ג אין עדים. ונראה שהתוס' חלק על היש מפרשימים בזוגע

לאן סהדי רק לעניין בית דין. כמובן, אם סהדי – ידיעה ברורה, לא מועיל לדברים שצורך בית דין. האן סהדי לא יכול לעמוד במקומות בית דין. אבל, לדברים שאין צורך בבית דין, רק צריך עדות, האן סהדי יכול לעמוד במקומות העדות. לכן, למילה ולטבילה שאין צורך לעשותה בפני בית דין, יש רק צורך בעדות [במקרה שידועה כנכירה], אז יועילائن סהדי. לקבלת מצוות שיש צורך בבית דין, לא מועיל אין סהדי.

ומצאתי שבדוק הבנה זו כתוב הרבה שלמה ליפשיץ, בעל שו"ת "חמדת שלמה"²⁰:

אמנם אפשר לומר כיון דאף אי אמרין דין צריך בית דין מכל מקום עדים בעין טבלה וכמו שכותב הש"ר. ולפי"ז צריך לומר דאם אמרין מי לא טבלה לנודתה וקשה היא הוי بلا עדים כמו שכותב התוס'. וכך לומר בדבר הידעו לכל הוי כמו עדים רק דהთם כתוב בשם יש מפרשין דהוי כמו בית דין זהה לא סבירה ליה לרוב הפוסקים אבל מכל מקום יש לומר דהוי עדים אבל זה הדבר ברור דעתך²¹ עדים בעין.

יש להוסיף שרביםינו יעקב בן אשר, בעל "הטורים"²², פסק שדווקא לכתחילה צריך למול ולטבול בפני ג', אבל אם מל או טבל בפני שנים, והיתה קבלת מצוות בפני ג', הוא כשר.

ר' יואל סירקיש, בספרו ה"בית חדש"²³, הקשה על דברי רבינו יעקב בן אשר, בעל "הטורים", מודיע צורך שניים. הר' גם אם טבלה בפני אשה, היא גיורת, כפי שסביר באתוס' שבמקרה של נשים לא מצויים אנשים. ר' יואל סירקיש נתן שני "шибים", היישוב שקיבל אותו הוא:

דרבינו ס"ל דלמסקנת מהר"ם בדיעבד בעין שנים אף למילה וטבילה דכיוון דהכרנהו בגין איינו גר עד שיביא ראייה בעדים לכל עניין גרות ובקבלת מצוות בעין שלשה והני עובדי דאמר מי לא טבלה וכו' התם הינו טעם אס"ה הרא"ש דיש מפרשין דכיון DIDOU לכל שמול וטבל
כאילו היו שם עדים מעמידים דמי.

אם כן, גם מדבריו למדים בדברי הרוב שלמה לפשי'ץ, בעל ש"ת שו"ת חמדת שלמה".

כך גם למד ר' אהרן בן יוסף ששון (בשו"ת "תורת אמת"²³), בדעת רבינו יעקב בן אשר, בעל "הטורים". אך, הוא הקשה על דבריו, שמדובר בתוס' ²⁴ לא משמע כן, שהתוס' שם הקשה על מה שנאמר מי לא טבלה לנדהוה, שהרי אין אנשים בבית הטבילה. ותירץ שאין צורך בבית דין לטבילה, ומשמע שימוש שמי שיש נשים בבית הטבילה. וכן, התוס' שם הקשה על דברי היש מפרשיהם, מן הדין שמדובר בגמרא שני תלמידי חכמים עומדים מבחוץ בעת הטבילה, שמדובר צריך שני אנשים, הרי אין צורך בבית דין לטבילה. ומה קושיות התוס', צריך את השנים משום עדים.

3. עיון בדברי ר' משה איסרלייס:

צריך עיון בדברי ר' משה איסרלייס זצ"ל, בפירושו "המפה". הרי ר' יוסף קארו, בספרו "השולchan ערוך"²⁵, פסק בדברי רבינו יעקב בן אשר, בעל "הטור", שבדייעבד אם המילה והטבילה היו בפניו שנים, הגיור חל. והוסיף על כך ר' משה איסרלייס: "או קרובים", והרי קרובים אינם כשרים לעדות.

המקור לדברי ר' משה איסרלייס הוא דברי ר' מרדכי ב"ר הלל²⁶ זצ"ל, שם כתוב:

מעשה בדור שטבל בפני שלשה קרובים ואחר כך נגע בין ונחלקו בו גדולים יש מפרשים ש מגעו מותר בשתייה כדאמרין בהחולץ מי לא טבל לקירויו ויש שהיו אסורים דכיון דקי"לvr יוחנן דאמר לעולם אינו גור עד שימוש ויטבול והכא לא עלתה לו טבילה כיון שהיו קרובים דמשפט כתיב ביה הילך היין אסור. יש מפרשים דאפילו ר' יוחנן מודהadam מל טбел אף بلا שלשה אינו עושה יין נס.

ר' משה איסרלייס, בספרו ה"דרכי משה"²⁷, התייחס לשתי הסברות הראשונות, וכتب שטעם המחלוקת שלහן תלוי בחלוקת שהביא רבינו יעקב בן אשר, בעל

"הטורים", אם טבילה בפני שנים, מועילה. שלדעת הרב אלף אינה מועילה, צריך בית דין ולදעת רבינו יעקב בן אשר, מועילה.

אך, צריך עין, שגם לדעת רבינו יעקב בן אשר, בעל "הטורים", צריך עדות על הטבילה, וקרובים לא מועילים. לא נראה שמדובר כאן על אחד שלא היה ידוע שהיה נכרי, ולכן היה לו הפה שאסר הפה שהתיר לומר שהוא ישראלי.

יוטר נראה שהמחלוקה תלוייה בחלוקת התוס' ויש מפרשים, שהדעה הראשונה סוברת כדעת הייש מפרשים, שאם ידוע שטבל, הטבילה מועילה, ולכן גם כשטבל בפני קרובים, נחسب שידוע שטבל, ואין צורך בגדרי עדות. אבל, הדעה השנייה סוברת שצריכי ממש בית דין.

עדין, צריך עין בסברת הדעה השלישייה, שמדובר לעניין אין נסך, מועילות מילה וטבילה שלא בפני בית דין. כאמור, נראה שהסבירו שמדובר על אין נסך, שאינו אסור מן התורה, אלא רק מדרבן, וכל הצורך בבית דין הוא רק לדיני דאוריתא. יכול להיות שהסבירו של הראשונים האלו בנזיה עלחלוקת הראשונים בדין גיור קטן. יש שסוברים שגיור קטן רק מועיל לדיני דרבנן. כלומר, הוא נחسب גר מדרבן.²⁸ הסיבה שהגיעו להבנה זו היא משום שבגיור קטן, יש את החסרון שאין מילה וטבילה לרצונו, וכן אין קבלת מצוות. הראשונים שם התקשו במה שLOBALAR בגמרא שזוכים לקטן, הרי לפחות אין זכיה וקל וחומר לעכו"^מ²⁹. נראה שיש שם חסרון של מילה וטבילה בפני בית דין. כלומר, אפילו שהכל נעשה בפני בית דין, בכל זאת, כיוון שאין זה בדעתו, אין כאן מעשה מילה וטבילה בפני בית דין. וביאור מספר הראשונים שהוא גר לעניini דרבנן. لماذا הייש מפרשים שהובאו ב"מרדי", שכמו שם אין המילה וטבילה כשרים לגמרי, ובכל זאת, מועילות לדיני דרבנן, אז כך גם הדיון לעניין מילה וטבילה שלא בפני בית דין.

בכל אופן, נחזור לדברי ר' משה איסרלייס, לא מובנת סברתו, שהרי צריך עדדים על הגירות. אם כן, איך מועילה הטבילה בפני קרובים. נראה שר' משה איסרלייס דיבר על אחד שלא הוחזק לנכרי, ויש לו הפה שאסר, והוא טוען שטבל בפני שני

קרובים, שככה"ג הוא כשר. כיוון שטוען שהיתה קבלת מצוות בפני ג' דיןין, וטבילה איןנה צריכה להיות בפני בית דין.

הרב משה פינשטיין זצ"ל, בשו"ת "אגרות משה"³⁰, נתן שלשהelial ביאורים לדברי ר' משה איסרלייס:

א. לא מכירים אותו כנכרי.

ב. מדובר שכבר קיבל מצוות, והבית דין הורו לו ללבת למול לטבול. ובאמת מתגיר לשם שמים, ולכן יש חזקה, שעשה בדברי הבית דין³¹.

ג. אם סהדי שטבלה לנודתה.

פרק רביעי: עיון בדברי האחרונים

1. הרב בן ציון חי עוזיאל צ"ל:

אכן, אי אפשר להטעלם מכך שיש מן הפוסקים האחרונים שהקל והתייר טבילה שלא בפני בית דין. אחד מן הפוסקים המקיימים הוא הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל צ"ל³².

השאלה שנשאהו אצלו הייתה כדלהלן:

בחיותי משרת בקדש בעוב"י סאלוניקו י"א נשאלתי אם אפשר להכשיר טבילת הגיורת שלא במעמד בית דין כי היוות ומקווה טהרה נמצא במרחצאות של לא יהודים ובו מתרחצויות תמיד גם נשים לא יהודיות וזילותא גדולה היא לבית דין להכנס במרחץ זה והוא דבר זר לעיני הרואים ولكن עלי שמו פניהם לתקן הדבר להבא שטבילת גיורת תוכל להעשות שלא במעמד בית דין.

הרב עוזיאל הארך להשיב על שאלה זו, ומסקנתו שאפשר להקל שאשה לטבול בפני נשים. ובוודאי אפשר להקל שאשה תקבל מצוות בפני בית דין, ובית דין יצוו עליה שתלך תיכף עם הנשים שנמצאות אליה בבית דין לטבול בפניהן בתור שליחות בית דין ולשם קבלת היהדות וכל מצוותיה וכן יאמרו לה הנשים בשעת הטבילה. באופן זהה הוא סובר שלכל הדעות הטבילה כשרה לכתילה.

דבריו מבוססים על הנקודות הבאות:

א. הוא הבין בדעת הר"ף והרמב"ם: "DMAה שהצריכו בית דין לטבילת הגר, היינו משומם קבלת מצות המצורפת לה, דקבלת מצות בשעת טבילה מוכיחה על מעשה הטבילה שהיא נעשית לשם גרות. ואומדן זו מהニア לעניין זה שלא מצות אמרין דעתיה שטבל לשם גרות. ואומדן זו מהニア לעניין זה שלא לפסול את בניו אבל להשייאוASAה אין אנו סומכים על אומדן מסו��ת ולא מנסיבין לייה עד דטביל בפני תלטאDKבלת מצות צרי שתעשה בשעת

הטבילה וכו'. ועדין אני אומר שאף להרי"ף והרמב"ם מה שצורך מעמד בית דין לטבילה הגר הוא משום קבלת מצות, דין סברא לומר שבית דין יلقה לעמוד בשעת הטבילה רק לשם הסתכלות אלא לפि שקבלת על מוצות של הגר אינה רואיה להעשות אלא על ידי בית דין והואיל וטבילה بلا קבלת מצות אין בה כל חשיבות לעניין זה لكن צריכה להיות הטבילה וקבלת מצות בבת אחת ובפני בית דין, אבל אם קדמה קבלת מצות לטבילה, והלך וטבל בפני שני עדים hei גר גמור אפילו לכתהילה להכניסו בקהל ישראל וכן כתוב המרדכי (פ' החולץ) שלא בעין ג' לעכובה אלא לקבלת מצות ומשעה שיחדה לעצמו קבלה עלייה בפני שלשה, אבל לא הייתה יודעת צריכה לטbel לשם גיורת, ואף על גב דאמר לקמן מיחדים לה ג' תלמידי חכמים וכו' היינו לכתהילה דהכי שפיר טפי דלהוי בשעת גרות, ומיהו עיכוב לא hei בדייעבד כיוון דהויב בשעת קבלה ע"כ, ומסתברא שגם הררי"ף והרמב"ם מודים בזה ולא אמרו שגר שמלא בפני בית דין אינו גר להשייאו אלא כשלא קבל על מצות קודם טבילתו וכו'".

ב. הוא הבין שר' יוסף קארו, בספרו ה"שולחן ערוך", לא קיבל הבנה זו בדעת הררי"ף והרמב"ם. ר' יוסף קארו הבין שלפי הררי"ף והרמב"ם לכתהילה צריך לטבול בפני בית דין של שלשה אפילו שקיבל על מוצות קודם הטבילה. וכותב הרב עוזיאל שדעת ר' יוסף קארו מכרצה בדבר.

ג. הוא ציין שר' יוסף קארו והרמ"א בפסקה להלכה למעשה לא נקטו כדעת הררי"ף והרמב"ם אלא בדברי שאר הראשונים שסוברים שבדייעבד אם טבל שלא בפני בית דין, הטבילה היא כשרה והו גר. ואפילו אם לא טבל לשם גרות, אלא טבל לשם קריין, הטבילה מועילה.

ד. הוא ציין שmobא בשו"ת "פרח מטה אהרן" (חלק שני, סימן נ): "באשה שטבלה בפני נשים מסבה זו שבעל המרחץ לא נתן לאנשים להכנס לבית המרחץ שהיו בו נשים נכריות ומוסיק להלכה שהרי"ף והרמב"ם והרמב"ן והריטב"א פוסקים שאין טבילה שלא בפני בית דין מתירה את נשואיהם וכו'

מי ירים ראשו להקל, הלcker צריכה טבילה שנייה בפני בית דין ושידועה שוב מקצת מצות קלות וחווארות".

ה. הרב עוזיאל סובר שיש מקום לחלק על האמור בש"ת "פרח מטה אהרן" ויש לסמוך על דבריו הפוסקים שסוברים שהטבילה מעילה וכן יש לעשות כדי שלא לנעול דלת בפני גרים. הטעם להקלה זו הוא: "הואיל ובבית המרחץ שבו המקוּה נמצאות תמיד נשים שמתרכזות בו ועמידת בית דין על ידי הטובלות גורמת לזרות שפטים מצד הנשים המתרכזות ומצד הקהיל והואיל ומצד הדין והמוסר לא הותר לכל אדם, ומכל שכן לרבי ישראל, להכנס לתוך מרחץ של נשים בשעה שהן מתרכזות שהרי גם בגירות עצמה נשים מושיבות אותה במים עד צוארה והדיינים מבחוץ ומודיעים אותה מצות קלות וחווארות כשהיא יושבת במים ואח"כ טובלת בפניהם והם מחזרים פניהם ויוצאים כדי שלא יראו אותה כשתעללה מן המים (י"ד רס"ח סעיף ב') הרי שלא הותר לדיניהם להסתכל בה לא קודם טבילתה ולא אחריה כשהיא אינה לבושה כראוי, וכאשר נכנסים אל המרחץ שיש בו נשים אחרות שמתרכזות או אפילו מתלבשות לא ימלט דבר זה שלא במתכוון, וכיון שכן נעשתה טבילה גיורת במעמד בית דין לדבר שאפשר, ובמקום שאפשר כזה קרוב הדבר לומר שלכל הדעות מהניא טבילה שלא בפני בית דין אפילו להשיאו לישראל. וראיה להה ממ"ש התוס' (יבמות מ"ז, ד"ה משפט) שהתיירו על ידי בית דין שאינם מומחים ממשם שלא תונעול דלת בפני גרים ואף אם נלמד מדבריהם להתריר טבילה גיורת שלא במעמד בית דין במקום דעתך זלוטא דבר דין ולעד המדינה ממשם שלא תונעול דלת בפני גרים אחרי שתתקבל בפני בית דין מצות קלות וחווארות סמוך לטבילתה".

ו. בסיום הוא כתוב שיש למצוא היתר מרוחה זהה על ידי הפטרון שהובא לעיל, שתתקבל את המצאות בפני בית דין, והם יצאו עליה שתלך תיכף עם הנשים שנמצאות אליה וכו'. הוא ציין שהיו ג' נשים יהודיות. כתוב שראיה ליסוד

זה הוא דברי התו³³ שהביא יש מפרשים שכיוון שידוע לכל שטבלה, אך hei
כailo הדינים עומדים שם. וכותב שהדבר מסתבר כך כיון: "שהרי בודאי
עמידת בית דין על יד טבילהה והודעתם לה מצות קלות וחמורות אינה אלא
כדי להוכיח בזה שמעשה הוא לשם קבלת היהדות באמונותיה ועל מצותיה,
וכיוון שהתרבר לנו זאת באופן ודאי שאין להטיל בו שום ספק אין צורך שב
שייעמדו בית דין בשעת טבילהה וסבירא זו היא מוסכמת גם לדעת הר"ף
שהרי מודה הר"ף דasha שטבלה לנדהה ואיש שטбел לקריו هي גרא
בדיעבד, והיינו טמא משומך דמעשה הטבילה בשעתה מוכיחה על כונתה,
ומטעם זה היה ראוי להכשירו למגורי אלא שכיוון שאין הוכחה ברורה שקבל
כל המצאות ואפשר להסתפק שלא קיבל עליו אלא מצות אלו שהוא נהוג בהם
לכן אין משיאים אותו עם בת ישראל. ולדעת מרן אף בזה מותר להשייאו
משום דמעשייו מוכחים על כונתו והטובלת לנדהה או הטובל לקריו הרי הוא
כallow טbel בפני בית דין. دون מינה במקום שימושיו מוכחים בברור גמור על
טבילתו לשן גירותו גמורה אחריו קיבל עליו על מצות מפני בית דין סמור
לטבילתו כשהולך לטבול עם שלוחי בית דין וטובל לפניהם הרי זה כאילו
טbel בפני בית דין מדיןankan סהדי שטбел לשם גרות ובטבילתו זאת נעשה גרא
זה CISRAEL גמור לכל דבריו".

עליה להעיר שדברי הרוב עוזיאל תמהויים בעיני מפהת מספר סיבות:

1. הראה שלו בדברי התו³⁴ שבמקרה שיש נעלית דלת בפני גרים אז
מקילים אינה ראה. הרי שם מדובר על דבר קבוע, שם לא נתיר
להתגיר שלא בפני דינים מומחים, אך לא תהיה אפשרות להתגיר.
אך, אכן מדובר על מקרה ספציפי ומקום פרט, ואין הדבר קבוע.
ואכן, כך גם כתב הרוב עובדיה יוסף צצ"ל:³⁴ "זהתם שתתנו על הדלת
מטעם מומחים, אין גרים בכלל בזמן זהה, מכיוון שאין לנו מומחים,
ושפир חששו לנעלית דלת צאתה. אבל הכא שאין נעלית דלת אלא
במקום מסוים, מפני שנתקלים שם באיזה מסיבות, לא מצינו שם

קולה בזה. וביחוד להרכיב קולה מדעתינו بما שלא נזכר בגמרא ופוסקים, זו ודאי לא שמענו ולא ראיינו, ולא דמי לדברי התוספות, דהתם מוכח מהש"ס דהאידנא מקבלין גרים אף על פי שאין לנו מומחים".

2. אitem מובן לי מניין למד בדעת הר"ף והרמב"ם שהם סוברים שהצורך בבית דין לטבילה הגר הוא משום קבלת מצוות. הר' הרמב"ם כתב בצהרה מפורשת שטבילה שלא בפני בית דין אינה מועילה, ולא הזכיר עניין של קבלת מצוות.

3. לא ברור לי מניין לו שהר"ף והרמב"ם יודו במקורה שיש ג' נשים ישראליות שנמצאות במקום. לא מצינו שהפוסקים הבינו כך בדעת הר"ף והרמב"ם. הר' מוכח מדבריהם שיש צורך בבית דין. אין כאן בית דין. ולא מבואר מדבריהם שידיעה ברורה מועילה. כפי שציין רבים מן האחרונים הבינו שהטבילה לנדotta אינה מועילה בתור טבילה לగרות, אלא מועילה בתור הוכחה שהtaggorה בפני בית דין. אבל, אם אנחנו יודעים שלא טבלה בפני בית דין, לא هي טבילה. ואפילו לדעת הפוסקים שסוברים שמוועילה הטבילה לנדotta, הר' הם הבינו שעדיין היא אסורה לבוא בקהל ישראל. כל זה לדעת הר"ף. לדעת הרמב"ם, בוודאי הגior לא חל. לא מובן מה חילוק שהנשים היהראליות נמצאות שם, ובית דין מצוה לטבול בפני נשים בלבד.

4. מי לימד אותו ומיה גילה לו שעמידת בית דין על יד טבילתתה והודעת מצוות קלות וחמורות על ידי הבית דין, אitem אלא כדי להוכיח בזה שמעשה הוא לשם קבלת היהדות באמונותיה ועל מצותיה. אולי הцורך בבית דין הוא משום שבית דין מייצג את הקב"ה וכן את עם ישראל. כלומר, הנכרי שמתגgor מצטרף לכריית ברית של עם ישראל עם הקב"ה, ולכן הוא צריך להtaggor בפני ALSO שמקבלים

אותו. דהיינו, בפני ה' ובפני עם ישראל. הגיור בפניהם הוא ההסכמה שלהם לקבלו לעם ישראל.

5. גם לשיטתו אינו ברור מניין לו שבמקרה שקיבל מצוות בפני בית דין, אז יש כאן בירור באופן ודאי שאין להטיל בו שום ספק. ובוואדי נראת שם נאמר שיש כאן אומדן ברורה, הדבר שיר רק במקרה אחד מתגיאר לשם שמים. וכל כוונתו לשמר תורה ומצוות. אבל, במקרה שיש נכרי שמתגיאר לשם אישות, או לשם סיבות אחרות, אז אולי אם נקל לגיור, בוואדי אי אפשר לומר שיש כאן אומדן ברורה שבכוונתו להtagיאר הלהכה.

2. הרב עובדיה יוסף צ"ל:

הרב עובדיה יוסף צ"ל³⁵ האריך מאד בשאלת טבילהת גיורות. הוא טען מספר טענות שיש הכרח שהאהה תפבול בפני בית דין:

1. יש עוד ראשונים רבים שסוברים כדעת הרמב"ם שהטבילה בפני בית דין מעכבת את הגיור. בוואדי ראוי לחוש לשיטתם.

2. אכן, יש כלל כשר' יוסף קארו, בספרו ה"שולחן ערוך", מביא דעה אחת בסתם ואחר כך הביא דעה אחרת בשם יש אומרים, אז יש לפסוק כדעת הסתם. בכל זאת, נראה שהדין כאן שונה. ראשית קשה לומר שר' יוסף קארו הכריע נגד דעת הר"ף והרמב"ם. הרי ידוע שר' יוסף קארו נקט שהולכים אחר רוב הדעות כשייש מחולקת בין הר"ף, רמב"ם ורא"ש. אם כן, כאן הר"ף והרמב"ם בדעה אחת, שהטבילה בפני בית דין מעכבת את הגיור. הרב עובדיה יוסף צ"ל ציין שיש אחרים רבים שכתבו שר' יוסף קארו נקט בדיון שלנו לחומרה כדעת הר"ף והרמב"ם. הוא הביא שmobא בספר "יד מלאכי" שעל אף שבסתם יש אומרים הלכה כסתם, בכל זאת, במקרה שהיש אומרים הם רבים, אז הדין נותן לפסוק כדעת הרבים. נוסף על כן, כאן ר' יוסף קארו הדגיש שהחולקים הם שנים מעמודי הההוואה.

והוא הביא שמו בא בשו"ת "תعلומות לב" שדוקא במקרה שאין דעת הסתום נגד עמדיו ההוראה, אך נוקטים הלכה סותם.

3. בודאי אין לזרז מדברי ר' יוסף קארו והפוסקים שכתו שלכתהילה צריך לטבול בפני בית דין ממש. וכיון לפוסקים רבים שנקטו כך.

4. כוונת הבריתא במסכת גרים היא, שנשים יושבו אותה במים, אבל אין הכוונה שהיאتطבול בפני נשים ולא בפני דיניהם.

5. יש לחלק בין דין דינים בעת הטבילה ובין דין עדוי קידושי ביהה, שאומרים "הן הן עדוי ייחוד הן הן עדוי ביהה". דהיינו, על אף שהעדים לא רואו את הביאה אומרים שנחשבים עדוי ביהה וזאת לשם שראו את הייחוד. אם כן, גם כאן נאמר שכיוון שראו שנכנסה לטבול, אפילו שלא ראו שטבלה, בכל זאת, נחسب שטבלה בפניהם. אלא, זה אינו נכון כיון שיש לומר שבקידושי ביהה מדובר על עדדים, אבל כאן מדובר מצד משפט. במקרה של משפט צריך להיות בפני הדיניהם.

הוא כתב שמהר"א בן שמעון, בספרו "נהר מצרים"³⁶, כתב שבמקרה של טבילה גיורת יש לפעול בצורה הבאה: יש להביא ירידת בגדי גдолה ולפרוס אותה על פני המים שבמקווה ובחלק ממנה מתכסה גופו הגיורת גם כן, ורקرأسה נשאר חוץ לירידה, באופן שלא נראה שום דבר לא מהמים ולא מגופה כלל, כי הכל תחת הירידה. וכך היא עומדת בפני הדיניהם בעת קבלת המצוות, ולאחר כך טובלת בפניהם. והאשה העומדת שם מגלה קצת מהירידה כדי Shirao הדיניהם שטבלה בטבילה הוגנה כדת.

הרב עובדיה יוסף זצ"ל, פעל קצת בשינוי ואמר לעשות באמצעות הירידה חל, בכך שתוציא משם הגיורת את ראשה בעמדה באמצעות המקווה, וכשנכנסים הדיניהם היא כבר עומדת בתוך המים, והירידה מכסה את המים ואת גופה, ורק ראשה בולט החוצה. ולאחר קבלת המצוות היא מרכינה את ראשה לתוך המים.

לאחר זמן רב עובדיה יוסף צ"ל חשב שיש דרך אחרת והיא, לעשות חילוק רחב המוצע לכך שבחולק זה תפבול כל אשה שמתגיירת. הוא הביא מדברי פוסקים שסבירא מדבריהם שמדובר על חולק רחב, אז עלתה לה טבילה. אלא, הוא ציין שמדובר הרמב"ם³⁷ ורי' יוסף קארו³⁸ משמע שטבילה בחולק רחב היא טבילה בדיעד, ולכתחילה אין לפבול באופן זה. וכتب הרוב עובדיה יוסף, שיש לומר שגם הרמב"ם מודה שכשיש דוחק, אז טבילה בחולק רחב הוא לכתחילה. וכتب שבוואדי במקורה הנידון להסיר עקשנות פה ולחות שפטים הרחק מכך, אז הוא דבר מצוה ויש להורות לכתחילה לטבול באופן הנ"ל.

בסוף התשובה הוא ציין לדברי הרוב אברהם הירשובי צ"ל, בספרו "בית אברהם", שהסתפק בנוגע לדין טבילת גיורות. בעירו לא הייתה אפשרות לחברו בבית הדין לגשת אל מקום הטבילה הנמצא ברשות העכו"ם, ואיש הבא שם בנסיבותיו ונונש יענש על פי חוקי המדינה. נוסף על כך, אם יילכו שם דיני ישראל, יגרם על ידי כך חילול ה'. אז הוא דין אם אפשר לסמוך להקל על פי דברי התוס' שמתירים בדיעד לטבול שלא בפני בית דין. הגאון מהר"ש סלאנט צ"ל השיב שנכן שקדום لكن האשה תקבל את המצאות בפני השלשה דינים. לאחר מכן נשים כשרות יילכו עם שלשת חברי בית הדין עד מקום שיש רשות לדינים לגשת אליו. ומשם יילכו הנשים עם הגיורת להטבילה. יידעו הנשים שהדים עומדים סמוך אליהן ודעת הדינים עליהן. לאחר הטבילה הנשים יגido בפני בית דין שטבלה דין תורה.

הרוב עובדיה יוסף צ"ל טוען שסבירא מדבריו שככל דין זהה נאמר רק ל McKראה של דיעד, ובוואדי לכתחילה אין לפעול כך.

3. הרוב משה פינשטיין צ"ל:

יש שתי תשובות שהרב משה פינשטיין צ"ל דין בשאלת זו. בתשובה הראשונה³⁹, הוא הסיק שאפלו בדיעד הטבילה שלא בפני בית דין אינה מועילה ואףלו שבית דין עומד מבחוץ. מסקנתו מבוססת על הנקודות הבאות:

1. אם הבית דין נמצא בחדר אחר, אז הדינים נחשבים כאינם מצויים במקום הטבילה. שהרי זה לא שונה מדין צירוף למנין שיש חנסה בחדר אחד וחנסה בחדר אחד שאינם מctrופים לאמירת דבר שבקדשה, ולכל הדינים נחשו כ שני מקומות.⁴⁰

2. הרב ששאל את הרב משה פינשטיין צ"ל סבר להוכיח שאפשר שהדינים יהיו בחדר אחר ואין צורך שיראו את הטבילה שהרי יש לדמות לדין דינים בחיליצה. כמובן, במקרים של חיליצה יש פסוק שמשם נלמד שיש למעט דינים סומים⁴¹. אם כן, יש לומר שבנסיבות שאין מיעוט, אז אפילו שהדינים אינם רואים, הם כשרים לדון. אין חובה לראות את המעשה. הרב פינשטיין צ"ל דחה ראייה זו, כיון שדין דינים בגיר שונה מדין דינים בחיליצה. שדין בית דין בחיליצה הוא על סידור ענייני החיליצה ושיעשו על פיהם. ואפילו לאחר שיש את הפסוק "לענין" שמייעט סומים, בכל זאת, לא מצינו בדברי הראשונים שישבו שהדינים צריכים לראות את החיליצה. אבל, בגין דין הבית דין נאמר על עצם הגירות, וכן הוא נאמר על תהליך הגירות. תהליך הגיר צריך להיות בפני הדינים.

3. אם נתחזק לנכרי, הרי צריכים עדים להuid שהנכרי עבר את תהליך הגיר. דהיינו, אפילו לדעת התוס', שבדיעד לא צריך שהדינים יהיו בעת הטבילה, בכל זאת, צריך עדים. הוא הביא פוסקים רבים שסבירים שצריכן עדות כדי לצאת מחזקתו לנכרי.

לכן, מסקנתנו היא:

ונמצא בעובדא זו שהבית דין היו בחדר אחר ולא ראו הטבילה והאשה שעמדה בשעת טבילה ואמרה בקול רם שישמעו הבית דין שבבדר الآخر שכבר טבלה והכל בסדר נמצא שלא הייתה יהודית אינם כלום לכ"ע, לא מיבעית להסבירים דברי בית דין בשעת טבילה שאף אם היו עדים כשרים בשעת הטבילה לא היה כלום ממשום שלא נחשו שהיו בבית דין שם כיון

שהיו בחדר אחר ולא ראו הטבילה ואף אם ראו דרך הפתח יש ספק אם נחשבו שהו בבית דין שם. אלא אף להסברים דלא בעין בית דין בשעת טבילה עכ"פ הא ציריך עדים שיעידו שטבלה ועד אחד אינו נאמן בהה כפירוש שני דהבר"ח והפרישה והש"ך וכו'. ומש"כ כתרא"הداول יש להחשיב מה שהב"ד היו יכולים ליכנס ולראות הטבילה כעובד לאגלו" לא מסתבר כלל כיון שידוע להאשה שעמדה שם שאין רוצים ליכנס לחדר הטבילה, ואף אם היה סברא כד' הא נכנית אינה נאמנת אף בעבידא לאיגלו" כתרא"ה. ولكن צריכה גרות מחדש לטבול לפני ב"ד דין.

אבל, בתשובה אחרת הוא נקט גישה אחרת. בתשובה זו⁴² הוא דין בוגע למקורה שאשה טבלה בפני שלשה הדיינים, אבל כיון שבית הטבילה שבו טבלה היה צר, רק אחד מן הדיינים יכול לראות את הטבילה. שאר הדיינים לא רואו את הטבילה, רק שמעו קול הטבילה בהכנסת רשאה במים. מסקנותו שבדיעבד הטבילה מעילה, ואני צריכה לחזור ולטבול. הוא הגיע למסקנה זו מן הטעמים הבאים:

1. אפילו צריכה עדים, בכל זאת, כאן מעילה עדות האחד. הוא ביסס הבנה זו על כך שעד אחד אינו נאמן כיון שהוא איתחזק איסורה. אבל, במקרה שקיבלה המצוות ועמדו עד צווארה בימים אחרי שהוכנה בחיפוי וידעה צריכה לטבול גם את רשאה, ואין לה שום רצון ותואה ואף לא טירחה קתינה שתמנע עצמה מלטבול, אז איתרע חזקתה. וכותב שאפילו אם נאמר שיש לה איזה טעם שלא להטביל את רשאה כיון שהיא מפחדת להטביל רשאה, בכל זאת, יש לומר שבודאי היא מפחדת להערים כיון שיש דין אחד שרוואה אותה, ואם אין לך איתרע חזקתה יותר מזה.

2. אפילו לפי הפסיקים צריכה בית דין בשעת הטבילה, בכל זאת, במקרה הנידון יש להכשיר. שהרי בודאי אם שמעו קול הכנסת רשאה, יש לומר שנחשב כראיה. זאת יש ללמדן מן הסוגיא במסכת גיטין:⁴³ "תא לקמיה דברי אח' דהוה ממונה אגיטי, א"ל: ציריך אתה לעמוד על כל אותן ואות. אתה לקמיה דבריAMI ור' אסוי אמר לי: לא צריכה, וכי תימה עביד לוחמורה,

נמצא אתה מוציא לעז על גיטין הראשונים. רבה בר בר חנה אמר כי אם פלאגא אייכטב קמיה ופלגא לא אייכטב קמיה, אתה לקמיה דרבנן אלעדר, אמר ליה: אפלו לא כתוב בו אלא שיטה אחות לשמה, שוב אינו צריך. רב אש אמר: אפי' קן קולמוסא וקן מגילתא". רשי שם, כתוב: "ויל נראה קן קולמוסא קול הקולמוס כשהוא כותב וקול הירעה שהוא נשמע כמו שאומר קן קן ואית דגרתי קל קולמוסא". אם כן, לדבריו שהשמייה נחשבת כראיה. וגם הרא"ש על הסוגיא שם הסביר שהטעם שסומא פסול הוא, שנkirא שקרן כשיאמר בלשון "בפני נחתם". כמובן, לפי הרא"ש השמייה נחשבת בפנוי, אפלו שלא ראה.

3. אפלו אם לא שמעו הרכנת הראש, בכל זאת, יש להכשיר. הוא דין לצורך הדינים בעת הגיור, והסביר שבוואדי אין דין עדות, עניין הבית דין הוא ההוראה. זו הסיבה שהთוס' נקט שאין צורך בבית דין בשעת הטבילה, אלא רק בשעת קבלת המצוות. יש להסביר כוונת התוס' כדעת הרמב"ן שצריך לקבל את המצוות בפני הבית דין ומתקבל בפניהם לכת למול וטבול, והדינים מורים שהוא قادر להעשה גור על ידי כך שימוש ויטבול. דהיינו, שיש כאן הוראת בית דין. ונראה שיש להסביר שאפלו הר"ף והרמב"ם סוברים שעניין הבית דין הוא ההוראה, אלא הם סוברים שההוראה צריכה להיות תיכף כשיתבול וכן בשעת המילה צרכים שיורו שמעתה צריך טבילה. וכך, הדינים צריכים להיות נוכחים בשעת המילה והטבילה כדי להורות את ההוראה. אבל, אין דין ראייה, אלא הוראה. ואם כן, גם במקרה הנידון, אפלו שלא ראו, בכלל זאת, כיוון שהוא במקום והוורו תיכף לטבילה, אז הגיור חל.

4. אפלו אם נאמר צורך ראייה, בכלל זאת, הרי מעדים על ידיעה ברורה ללא ראייה, כמו שכתוב "או ראה או ידע"⁴⁴. ואפלו אם ידיעה בלי ראייה אינה מועילה בנפשות, הרי יש לדמות גיור לממון, צריך רק שלשה דינים ולא כ"ג דינים.

נראה שיש מקום לחלק בין הדיון של הרב פינשטיין ובין הנידון אצלנו:

1. במקרה שהדינים נמצאים חוץ לבית הטבילה, ונשים נכנסות יחד עם הגיורת, לא ברור שיש כאן ידיעה ברורה שהיא טבלה.
2. דבריו יועילו דווקא במקרה שהדינים היו נוכחים במקום, אבל אם הם מחוץ לחדר הטבילה, אז יש לומר שאין כאן הוראה סמוכה. הם צריכים להורות מיד בעת הטבילה.
3. כל דבריו נאמרו בדייבך, ובוודאי לכתהילה הוא לא הורה שמותר שהגיורת לטבול שלא בפני הדינים. لكن, אי אפשר ללמוד מתשובה זו ולהורות הוראה כללית שגיירות לא צריכה לטבול בפני הדינים.
4. עוד נראה לי, שיש מקום להסתפק בהנחה שלו שידיעה hei קריאה לעניין הדינים. שנראה שהרי "ף והרמב"ם לא סוברים סברא זו, שהרי הם סוברים שאפלו שידעו שהיא טבלה לנדותה, בכלל זאת, טבילה זו אינה מועילה. דהיינו, הם סוברים שצערן נוכחות בית דין. אלא, נראה שכונת הרב משה פינשטיין צ"ל, שבמקרה הנידון אכן צעלו יש נוכחות בית דין, אלא אין ראיית בית דין. לעניין ראיית בית דין, מועילה הידיעה. אם כן, יש לומר שככל זה נכון דוקא כשבית דין נוכח במקום. אך, אם הוא נמצא מחוץ לחדר, אז לא תועיל הידיעה. וכן, מובן שאין סתירה בין שתי התשובות. בתשובה הראשונה מדובר שהדינים עומדים מחוץ לחדר בבית הטבילה.

4. הרב יצחק וייס צ"ל:

הרבי יצחק וייס צ"ל, בשו"ת "מנחת יצחק"⁴⁵, האריך לדון בנוגע לטבילה של גיורת, ומסקנתו היא, שיש לחלק את הדיון לשלשה חלקים: א. הדיון לכתהילה. ב. דייבך - אפשר שמויעיל. ג. דייבך – בוודאי אינם מועיל.

1. לכתחילה בוודאי יש לפסוק כפי המובא ברמב"ם וב"שולחן ערוך" שיש לאשה לטבול בפני הדינים.
2. יש מחלוקת בין הפסוקים כשבדיעבד הטבילה לא הייתה בפני הדינים. הכרעת ר' יוסף קארו אינה ברורה. אך, יש מקום לומר שבמקרה שיש את התנאים הבאים: א. הדינים עומדים בחוץ. ב. הדלת פתוחה. ג. אשה מפקחת על הטבילה. ד. הדינים שומעים קול הטבילה. ה. הדינים שומעים את קול האשה שמקחת על הטבילה ומזהירה לטבול היטב. ו. הדינים שומעים את קול האשה שמקחת על הטבילה שאומרת שהאשה טובלת במקואה והם יכולים להיכנס בכל רגע. אז נחשב כמו שיש ידיעה ברורה, והוא ידיעה בלי ראייה. והוא בדברי היש מפרשין בתוס' שאומרים שבמקרה שיש ידיעה ברורה, נחשב כמו שהבית דין נכון שם. וכן, מצינו בהלכות רבות שידעה בלי ראייה מעילה. אלא, הוא כתוב שככל זה בדרך האפשר ואין ברור לגמר.
3. אם זו שמקחת על הטבילה היא נכירה, אז בוודאי הטבילה אינה מעילה אפילו בדיעבד. שבמקרה שהמקחת היא נכירה, אין כאן אומדן דמוכח אפילו שהבית דין עומד מבחוץ.

5. הרב יחיאל יעקב ווינברג צ"ל:

גם הרב יחיאל יעקב ווינברג צ"ל⁴⁶ התייחס לשאלתנו ופסק בצורה ברורה שמדוברים שתהיה עדות על הגior. ولكن, צריך לפחות שני אנשים. לכתחילה צריך שלשה אנשים. אלא, הוא כתב שיראו מבעד לדלת, שיסתכלו דרך חרך שבדלת:

בנוגע לתהليل טבילת גירות של אשה, צריכים להבחן בין שני עניינים נפרדים. הנשים העוזרות את האשה המתגיירת להכnam למקואה יכולות להיות גם אין יהודיות, משום שאין להם תפקיד מיוחד. בתור עדים, ההלכה מצריכה שלשה אנשים יהודים (באופנים מיוחדים מספיק בשניים),

העומדים מبعد לדלת. כאשר האשה מכוסה כמעט כמעט כולה בידי המקרה, וראשה בלבד בולט לחוץ, יסתכלו האנשים האלה דרך חרך שבדלת, לוודא שהיא מכנישה את ראהה בתוך המים. (יש כמובן שימושים את המקרה בסדין). עדותן של הנשים אינה נוגעת בכלל, בין אם הן יהודיות או לא-יהודיות. באופן שלא נכון שום אנשים (כמו שהזיכרון במכתרב) המצב נהיה מסובך, והאשה אינה יכולה להתחשב לא בתור יהודיה ולא בתור אינה יהודיה, והוא צריכה גירות רשמית חדשה.

סיכום

בפרק ראשון של המאמר סקרונו את דעות הראשונים השונות בנוגע לחיוב לטבול בפני בית דין. התברר לנו שיש מחלוקת מושלשת:

א. יש דעות שסוברות שהטבילה בפני בית דין מעכבת את הגיור, ואם טבל שאלה בפני דין אינה גור.

ב. יש דעות שסוברות שלכתתילה יש לטבול בפני בית דין, אבל בדייעבד הטבילה בפני בית דין אינה מעכבת את הגיור.

ג. יש דעות שסוברות שאחד שלא טבל בפני בית דין לא יכול לבוא בקהל ישראל, אבל ילדיו יכולים לבוא בקהל ישראל.

רבינו יעקב בן אשר ור' יוסף קארו נקבעו כדעה שלכתתילה יש צורך לטבול בפני בית דין, אבל בדייעבד הגיור חל.

בפרק שני של המאמר נידונה השאלה האם יש צורך בבית דין גם במקרה של טבילה גיורות. הובאו דברי מסכת גרים שמשמעותם היה מקום להבנה שבמקרה של גיורת, אין צורך לטבילה בפני בית דין. אבל, הובאה הבנה נוספת שלפיה אין להוציא בדברי מסכת גרים שאין צורך לגיורת לטבול בפני בית דין. הובאו דברי הרמב"ם ור' יוסף קארו שלא חילקו ונקבעו שגם במקרה של מקרה שגיורת באה לטבול יש צורך לטבול בפני

בית דין. אלא, כמובן, יש לשמר על גדרי הצניעות והיא עולה מן הטבילה רק לאחר שהධינימ יצאו מבית הטבילה.

בפרק שלישי נידונה שאלת הצורך בעדות על מעשי הגיור. כוננת הדברים האם הגר צריך להביא עדות שכן התגיר בפני בית דין. הובאו דעות הראשונים שאחד שלא היה ידוע לנכרי ובא ואומר שנתגיר, הוא נאמן וזאת ממש שיש לו מיגו שיכל לטען שהוא יהוד. אחד שבא ואומר שהוא יהוד, הוא נאמן. אלא, כל זה נאמר דווקא במקרה שלא ידוע עליו שהוא לנכרי. אך, במקרה שהיה ידוע לנו שהוא לנכרי, הרוי הוא לא יהיה נאמן בטענותו שהתגיר בפני בית דין, וישטרך להביא עדות על כך.

בפרק רביעי הובאו דעות האחרונים שדנו לנושא לטבילה גיורת בפני בית דין. הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל זצ"ל הקיל בדבר, ונקט שיש אפשרות שגיורת לא תטבול בפני בית דין. מאידך, הרב עובדיה יוסף זצ"ל נקט שהגיורת חייבת לטבול בפני בית דין והעליה מספר הצעות כדי למנוע אי נעימות של הגיורת וגם לשמור על צניעותה. הובאו שתי תשובות של הרב משה פינשטיין זצ"ל, שתשובה אחת נקט שהגיורת חייבת לטבול בפני בית דין. ואפילו אם נאמר שאין צורך בבית דין, יש צורך בעדות על גיורה [במקרה שהיא ידוע לנו מקודם لكن שהיא הייתה לנכירה]. אך, בתשובה אחרת העלה אפשרות שאין צורך לטבול בפני בית דין, וגם אין צורך לעדות. מספיק ששמעו קול הטבילה בהכנסת ראה במים. והובא יישוב לישב את שתי התשובות זו בזו. למסקנה בוודאי צריך נוכחות בית דין בבית הטבילה בעת הטבילה אףיו כshmoneh shevach טובלת. גם הובאה תשובתו של הרב יצחק וייס זצ"ל שחלוקת הדין לשלשה חלקים: א. הדין לכתחילה – יש צורך לטבול בפני בית דין. ב. התנאים כדי להביא לידי כך שבדיעבד אם טבלה שלא בפני בית דין, הגיור חל. ג. מקרה שבדיעבד הגיור אינם חל.

לסיכום הדברים מצינו דעות רבות בנושא הנ"ל ושיטות שונות בדבר. ככל נראה שגיאשת הפסוקים היא להזכיר לכתחילה שהגיורת בטבול בפני בית דין. יחד עם זאת נקיטת כל האמצעים האפשריים שהגיורת תרגיש בונח ותשמר צניעותה.

- ¹ דף מו, עמוד א-ב.
- ² דף ט, עמוד א.
- ³ הלכות איסוריビאה, פרק יג, הלכה א-ד.
- ⁴ דף מו, עמוד ב-דפמ, עמוד א; דין זה עוד נאמר בתלמוד הבבלי, במסכת קידושין, דף סב, עמוד א-ב.
- ⁵ ספר דברים א, טז.
- ⁶ דף מז, עמוד ב.
- ⁷ פרק א, הלכה ד.
- ⁸ הלכות איסוריビאה, פרק יד, הלכה ו.
- ⁹ יורה דעת, סימן רשות, סעיף ב.
- ¹⁰ בביורו למסכת גרים, פרק א, הלכה ד,バイור צדק, אות ד.
- ¹¹ עיין בספר "נגולות רבנו חיים ויטאל", ערך רבי יוסף קארו; ר' מלאכי ביר יעקב הכהן, בספרו "יד מלאכי", כללי שווי ורמי"א,אות יא.
- ¹² עיין במאמרם שהבאתי בתחילת ביאורי למסכת גרים. מאמר "תלמוד הבבלי לעומת תלמוד הירושלמי"; "פסיקת הלכה על פי מסכתות קטנות"; פסיקת הלכה על פי הוזהר".
- ¹³ הרמב"ר (בחידושים למסכת יבמות, דף מה, עמוד ב) כתוב: "אבל מי שהודיעו מכך עונשין של מצות ומתן שכון וקיבול עליו בקידוש ליטבול ולמלואו האך ומול טבל שלא בפני ב"ד הרי זה כשר ולא פסילין לזרעה, ולא מנסבין לה לדייה בת ישראל עד דטבל בפני שלשה, מושום דלא תחלה עיין שלשה בין בקבלה בין בטבילה כדאמרין לקמן שהיה ואנו נתבליןך לאחר, וכדנתニアASA נשים מושיבות אותה במים עד צוארה ושני תלמידי חכמים מושבין לה מבחוץ ומודיעין אותה ואמר אליה ר' יוחנן לתנא תנין שלשה, אלמא בעין קבלה בשעת טבילה ממש והכל בפני שלשה, ואפיקלו בגר זכר שקבל עליו קודם מילה חזור ומקבל עליו בשעת טבילה בפני שלשה כדקטני לקמן ומוקמי לה לכתחה"; ר' מר讚ci ביר הלל (בספר "הגהות מר讚ci", מסכת יבמות, רמז ק) כתוב: "כתוב בספר מצות ביצה לא להרחק מצרי ואડומי זו"ל אם הייתהASA נשים מושיבות אותה במים עד צוארה והדינין מבחוץ ומודיעין אותה מצות קלות וחמורות מצות לקט שכחה ופהה לפיה שבני נח מקפידין על פחות משה פרוטה ואומרים הו יודעת עד שלא באת לו אי אתה ענשו על השבת ומודיעין לה מתן שכון כגון לא נברא העולם (*הבא) אלא לצדייקים ופורענות הבא להם בעולם הזה הוא להבאים לעוה"ב וטובלת בפנייהם והופכין פניהם שלא יראו עלה מן המים"; הדברים מבוארין על ידי ר' משה ביר יעקב מקוצי, בספרו "ספר מצות הגדול", לאוין, סימן קטו; ר' מנחים ביר שלמה ממשחתה המאייר (בספר "בית הבחירה", מסכת יבמות, דף מה, עמוד ב) כתוב: "וועוד שחרי כשהאהשה טובלת לנדוטה אינה טובלת בפני שלשה וכבר ביארנו שאף בטבילה ASA צריכה שלשה אלא שאין השלשה בגין לשם עד שייחו נשים באות ומשקעות אותה שתהא בתוך המים עד צוארה וכשהיא בדרך זו בגין לשם ומודיעין אותה על מצות בפני חבורותה וטובלת למורי בפנייהם והם מחזירים פניהם והולכים להם שלא יראו כשהיא יוצאות מן המים ומণיחים אותה עם הנשים שבאו עמה"; ור' יחיאל מיכל ביר אהרן הלו עפשטיין, בספרו "ערוך השלחן" (יורה דעת, סימן רשות, סעיף ח) פסק: "ושלשה ת"ח עומדים על גבוי בעת שעומדים במים ומודיעים אותו עוד הפעם מכך מצות קלות ומפקצת מצות חמורות והוא עומדת במים ואשה נשים מושיבות אותה במים עד צוארה והדינים עומדים במבחוץ ומודיעין אותה ג"כ מפקצת קלות וחמורות כשהיא יושבת במים עד צוארה וטובלת ראש בפנייהם דוקא ומיד מחזירים פניהם ויצאים כדי שלא יראו אותה ערוםה בעלותה מהמים"; מאידך, אצין שר' יצחק ביר משה, בספרו "אור זרוע" (חלק א, הלכות יבום וקידושין, סימן תקצח) כתוב: "ASA נשים מושיבות אותה במים עד צוארה ושני ת"ח עומדים לה מבחוץ משמע שאינם רואים אותה וסומכים בטבילהה על ראייתן נשים. ואמר בירושלמי ומילון ע"פ נשים".
- ¹⁴ דף מו, עמוד ב-דף מז, עמוד א.
- ¹⁵ מסכת יבמות, דף מו, עמוד א, ד"ה במוחזק לך.
- ¹⁶ כן נקטו רביינו אשר (בפסקיו "הרואה"ש, מסכת יבמות, פרק ד, סימן לד), ריטיב"א (מסכת יבמות, דף מז, עמוד א), בעל "תוס' חד מקמא" (שם), ר' מר讚ci ביר הלל ("מר讚ci" שם, סוף פרק ד) וידל די טולושא, בעל ה"מגיד משנה" (הלכות איסוריビאה, פרק יג, הלכה ו). יש מקום לדיקש שכך גם דעת הרב אלפסי (מסכת יבמות, דף טז, עמוד א), כיון שפסק את דין הגمراה בהזה שבא ואמר נתגירתי ביני ובין עצמו, כתוב "היכא דאתא עכו"ם ואמר כבר נתגירתי", משמע שמדובר על אחד שידוע שהוא עכו"ם; אך, יש להעיר שדברי התוס', רביינו אשר, Tos' חד מקמא ור' מר讚ci ביר הלל אינם תואמים למגררי לדברי הריטיב"א (מסכת יבמות, דף מז, עמוד א). לדעת התוס' וסייעתו, הסיבה שנאמנו, כיון שיש לו פה שאסר פה שהתר. אך, הריטיב"א סובר שהנהנות שלו פועלת מכוחו "ミילתא דעבידה לגליי לא משקר". לדעת הריטיב"א כתב ר' יוסף חבiba (בפירושו "נמוקי יוסף", מסכת יבמות, דף טז, עמוד א-מדפי הריני").

¹⁷ יורה דעה, סימן רשות, סעיף י.¹⁸ מקור הדברים מובאים על ידי הרב יהושע ולק צ'ץ, בספרו ה"פרישה" (יורה דעה רשות, יח) בביואר דברי ר' יעקב, בעל "הטורים", שנקט שמילה וטבילה בפני שניהם.¹⁹ נתיב כ"ג, החלק הרביעי.²⁰ יורה דעה, סימן כת, אות יד.²¹ בספרו "הטור", יורה דעה, סימן רשות, סעיף ג.²² שם על דברי בעל "הטורים".²³ סימן כ.²⁴ מסכת יבמות, דף מה, עמוד ב.²⁵ יורה דעה, סימן רשות, סעיף ג.²⁶ בפירוש "המרדכי", מסכת יבמות, רמז קיא.²⁷ יורה דעה, סימן רשות, סעיף ג.²⁸ עיין בדברי ר' בצלאל אשכנזי, שיטה מקובצת, מסכת כתובות, דף יא, עמוד א. שם הובאה מחולקת בין ר' שלמה יצחקי (רש"י) לתוס' בנווגע לביאור הסוגיא.²⁹ עיין Tos' מסכת כתובות, דף יא, עמוד א; Tos' מסכת סנהדרין סח, ע"ב; הארוכתי בכל זה במאמר אחר "גירור קטן", ספר "גיר המתגיגיר", פרק א, מובא בהלכות יורה דעה.³⁰ חלק א, יורה דעה, סימן קס.³¹ יש לציין שהאגורות משה כתוב שבמקורה שאשה מתגירת משום אישות אין את החזקה הזו, כיון שהיא תעשה הכל כדי לרמות, וכן אי אפשר לסמוך על מה שהורו לה ללבת לטבול. הביאור שਮועיל הוראות בית הדין ללבת לטבול נסמך על פירושו של הרמב"ן (מסכת יבמות מה, ע"ב) בפירושו לדברי הר"ף למעשה של היהיא שטבלה לנודתה.³² שו"ת "משפטיו עוזיאל", פרק א, יורה דעה, סימן יג.³³ מסכת יבמות, דף מה, עמוד ב, ד"ה מי וכו'.³⁴ שו"ת "יביע אומר", חלק א, יורה דעה, סימן יט, אות יח.³⁵ שו"ת "יביע אומר", חלק א, יורה דעה, סימן יט³⁶ הלכים גרים, אות כד.³⁷ בספר "יד החזקה", הלכות מקוואות, פרק א, הלכה ז.³⁸ בספר "שולחן ערוך", יורה דעה, סימן קצח, סעיף מו.³⁹ שו"ת "אגורות משה", יורה דעה, חלק ב, סימן קכו'.⁴⁰ עיין בכלל זה בסוגיא במסכת עירובין, דף צב, עמוד ב; ב"שולחן ערוך", אורח חיים, סימן נה, סעיף טז.⁴¹ מסכת יבמות, דף קא, עמוד א.⁴² שו"ת "אגורות משה", יורה דעה, חלק ג, סימן קיב.⁴³ דף ה, עמוד ב-דף ו, עמוד א.⁴⁴ עיין מסכת שבועות, דף לד, עמוד א.⁴⁵ חלק ד, סימן לד.⁴⁶ כתבי הגאון רבוי יהיאל ויעקב ווינברג צ"ל, חלק א, הוצאה לאור על ידי מלך שפירא, תשנ"ד, סקרנטון.